

IESKAITA APSTRĪDĒŠANA JURIDISKĀS PERSONAS MAKSĀTNESPĒJAS PROCESA IETVAROS

Mg.iur. **Helmutš Jauja**, ZAB "Deloitte Legal" vadošais jurists

Rakstā ir aplūkoti apsvērumi, kas ir ietekmējuši tiesību politikas izmaiņas jautājumā par ieskaita pieļaujamību maksātnespējas procesā, un pamatots, kāpēc pirms maksātnespējas procesa uzsākšanas veikts ieskaits pats par sevi (*per se*) nav atzīstams par darījumu, kas ir radījis zaudējumus darījumu apstrīdēšanas normu izpratnē, kā arī aplūkoti gadījumi, kad pirms maksātnespējas procesa uzsākšanas veiktu ieskaitu ir pamats atzīt par spēkā neesošu.

Foto: Boriss Koļesņikovs

Pieļaujot ieskaita izmantošanu, likumdevējs ir devis priekšroku tiesiskajai drošībai un noteiktībai pār kreditoru vienlīdzības apsvērumiem.

Ieskaits kā viens no saistību tiesību izbeigšanās pamatiem ir ērts veids, kādā komerciesiskās apgrozības dalībnieki var norēķināties par savstarpēji pretēji vērstiem prasījumiem, netērējot resursus maksājumu veikšanai, kā arī samazinot saistību neizpildes risku no pretējās puses. Tomēr, ja viena no pusēm pēc ieskaita veikšanas kļūst maksātnespējīga, pastāv risks, ka ieskaits tāpat kā jebkurš cits darījums maksātnespējas procesa ietvaros var tikt pakļauts vērtēšanai un apstrīdēšanai.

Ieskaits maksātnespējīga parādnieka darījumu apstrīdēšanas kontekstā ir īpašs ar to, ka līdz 2010. gada 26. jūlija Maksātnespējas likuma pieņemšanai Latvijas maksātnespējas tiesības nepieļāva ieskaitu maksātnespējas procesa ietvaros.¹ Savukārt šobrīd spēkā esošā Maksātnespējas likuma 104. pants ieskaitu maksātnespējas procesā pieļauj ar nosacījumu, ka parādnieka un kreditora savstarpējie prasījumi radušies vismaz sešus mēnešus pirms juridiskās personas maksātnespējas procesa pasludināšanas. Turklāt līdzšinējā tiesu prakse ieskaita apstrīdēšanā nav vienvēidīga.

Rakstā ir aplūkoti apsvērumi, kas ir ietekmējuši tiesību politikas izmaiņas jautājumā par ieskaita pieļaujamību maksātnespējas procesā, un pamatots, kāpēc pirms maksātnespējas procesa uzsākšanas veikts ieskaits pats par sevi (*per se*) nav atzīstams par darījumu, kas ir radījis zaudējumus darījumu apstrīdēšanas normu izpratnē, kā arī aplūkoti gadījumi, kad pirms maksātnespējas procesa uzsākšanas veiktu ieskaitu tomēr ir pamats atzīt par spēkā neesošu.

Ņemot vērā, ka lielāko daļu aktuālo juridisko personu maksātnespējas procesu šobrīd regulē gan spēkā esošais 2010. gada 26. jūlija Maksātnespējas likums, gan arī iepriekšējais – 2007. gada 1. novembra Maksātnespējas likums,² ieskaita pieļaujamības un apstrīdēšanas jautājumi ir aplūkoti atbilstoši abu šo likumu regulējumam.

Ieskaits maksātnespējas procesā

Līdz 2010. gada 1. novembrim³ pastāvējušais ieskaita ierobežojums maksātnespējas procesā liedza maksātnespējīga parādnieka kreditoram izmantot ieskaita tiesības, ja bez prasījuma pret parādnieku kreditoram vienlaikus bija arī saistība. Kreditoram bija pienākums pilnā apmērā izpildīt savu saistību pret parādnieku, savukārt kreditora prasījums pret parādnieku tika segts atbilstoši likumā noteiktajai kārtībai. Ņemot vērā, ka maksātnespējas regulējums vispārēji paredz kreditoru prasījumu proporcionālu apmierināšanu,⁴ praksē tas nozīmēja, ka kreditors, pret kuru parādniekam vienlaikus bija arī prasījuma tiesības, parasti bija spiests samaksāt visu sava parāda

summu, taču pretī saņēma tikai daļu no sava prasījuma vai arī nesaņēma neko, ja atradās zemākā prioritātes rangā un parādnieka aktīvi tika izlietoti augstākas prioritātes kreditoru segšanai.

Ieskaita aizliegums līdz pat 2010. gada 26. jūlija Maksātnespējas likuma pieņemšanai bija balstīts uz kreditoru vienlīdzības apsvērumiem. Tika uzskatīts, ka kreditors, kurš izmatotu ieskaita tiesību sava prasījuma apmierināšanai, nonāktu nepamatoti labvēlīgākā situācijā nekā pārējie kreditori, jo tādā veidā varētu atgūt savu prasījumu proporcionāli lielākā apmērā nekā pārējie.⁵ Ieskaita aizliegumu maksātnespējas procesā mēdz uzskatīt arī par parādniekam draudzīga maksātnespējas regulējuma pazīmi, jo ieskaita ierobežošana var būt vērsta arī uz parādnieka aktīvu saglabāšanu maksātnespējas atjaunošanas vārdā.⁶

Lai gan Latvija nebija vienīgā valsts, kurā likums nepieļāva ieskaitu maksātnespējas procesā, šī pieeja tomēr neatbilda valdošajām tendencēm starptautiskajā praksē.⁷ ANO Komerctiesību komitejas Maksātnespējas tiesību vadlīnijas iesaka pieļaut ieskaita izmantošanu maksātnespējas procesā, norādot, ka ieskaita tiesību atzīšana ir būtisks priekšnoteikums gan tiesiskās noteiktības un komerciesiskās apgrozības nodrošināšanai, gan arī preventīvs līdzeklis pret stratēģisku maksātnespējas procesu izmantošanu.⁸ Ieskaita ierobežošana maksātnespējas procesā noved pie tā, ka ieskaits kā kopumā ērts un komerciesiskajai apgrozībai piemērots instruments kļūst mazāk pievilcīgs un komerciesiskās apgrozības dalībnieki izvairās stāties darījuma attiecībās, kas rada pretēji vērstus prasījumus. Tam savukārt var būt bremzējošs efekts uz komerciesisko apgrozību. Turklāt ieskaita ierobežošana negatīvi var ietekmēt tiesisko noteiktību un drošību. Respektīvi, ieskaita pieļaujamības jautājumā komerciesiskās apgrozības un drošības apsvērumi prevalē pār kreditoru vienlīdzības principu. Turklāt kreditoru vienlīdzības princips prasa vienlīdzīgu attieksmi pret salīdzināmā situācijā esošiem kreditoriem.⁹ Kreditors, kam ir ieskaita tiesība pret parādnieku, ir atšķirīgā situācijā salīdzinājumā ar citiem vienas kārtas kreditoriem un atsevišķās valstīs pat tiek pielīdzināts nodrošinātajam kreditoram.¹⁰

Lai kreditors varētu izmantot ieskaita tiesības maksātnespējas procesā, saskaņā ar 2010. gada 26. jūlija Maksātnespējas likuma 104. pantu nepieciešams, lai parādnieka un kreditora savstarpējie prasījumi būtu radušies vismaz sešus mēnešus pirms juridiskās personas maksātnespējas procesa pasludināšanas. Šādu nosacījumu likumdevējs ir ietvēris ar mērķi novērst iespēju piemērot ieskaitu gadījumos, kad savstarpēji vērstās saistības ir radušās nevis pušu parastās komercdarbības rezultātā, bet gan stratēģisku apsvērumu dēļ. Kā piemēru stratēģiskai rīcībai var minēt pret parādnieku vērstu prasījumu uzpirkšanu, lai tos izmantotu saistības dzēšanai ar ieskaitu. Stratēģisku motīvu pierādīšana ir saistīta

ar darījuma dalībnieku subjektīvās attieksmes (nolūku) noskaidrošanu, un tas vienmēr ir sarežģīts uzdevums. Tāpēc likumdevējs ir izvēlējies vienkāršotu un objektīvi viegli konstatējamu kritēriju: termiņu, prezumējot, ka "aizdomīgi" varētu būt jebkādi notikumi, kas ir radījuši ieskaita tiesību īsi pirms parādnieka maksātnespējas procesa pasludināšanas.

Apzinoties normas mērķi, 2010. gada 26. jūlija Maksātnespējas likuma 104. panta norma tomēr būtu jātulko saudzīgi attiecībā uz gadījumiem, kad saistības ir radušās pušu parastās komercdarbības rezultātā. Piemēram, puses saista ilgtermiņa sadarbības līgums, uz kura pamata periodiski rodas savstarpējas prasījuma tiesības, un tās periodiski tiek dzēstas ar ieskaitu. Divus gadus pēc līguma noslēgšanas viena no pusēm tiek pasludināta par maksātnespējīgu. Maksātnespējas pasludināšanas brīdī pusēm ir savstarpēji vērsti prasījumi, kuru termiņš ir iestājies mēnesi pirms maksātnespējas pasludināšanas. Šādā gadījumā būtu jāņem vērā, ka saistību rašanās pamats ir pirms diviem gadiem noslēgtais līgums, kuru puses ir konsekvēnti pildījušas, neskatoties uz to, ka termiņš saistības izpildei ir iestājies vēlāk.

Vispārējie darījumu apstrīdēšanas priekšnoteikumi

Iepriekš aplūkojām normas, kas sākotnēji liedza, bet šobrīd pieļauj ieskaita piemērošanu maksātnespējas procesa laikā. Tās attiecas uz gadījumiem, kad, sākoties parādnieka maksātnespējas procesam, parādniekam un kādam no kreditoriem ir savstarpēji nedzēstas prasījuma tiesības. Taču, ja ieskaits starp maksātnespējīgo parādnieku un kādu no kreditoriem jau ir noticis pirms maksātnespējas procesa uzsākšanas, vienīgais veids, kā atcelt ieskaita radītās sekas, ir ieskaita apstrīdēšana atbilstoši vispārējiem maksātnespējas regulējuma darījumu apstrīdēšanas noteikumiem.

Šobrīd spēkā esošajā 2010. gada 26. jūlija Maksātnespējas likumā darījumu apstrīdēšanas vispārējos priekšnoteikumus regulē 96. pants. Atbilstoša norma 2007. gada 1. novembra Maksātnespējas likumā ir 92. pants. Aplūkojot abu normu noteikumus vispārināti, tie paredz šādus darījumu apstrīdēšanas priekšnoteikumus:

- 1) darījums ir noslēgts pēc maksātnespējas procesa uzsākšanas vai noteiktu laika periodu pirms tam;
 - 2) ar darījumu ir nodarīti zaudējumi parādniekam un/vai kreditoriem;
 - 3) ja darījums ir noticis ilgāku laika posmu pirms maksātnespējas, darījums ir apstrīdams, ja darījuma puses ir zinājušas vai tām bija jāzina par zaudējumu nodarīšanu. Ja darījums slēgts ar saistīto personu, tiek prezumēts, ka darījuma otra puse zināja par zaudējumu nodarīšanu, ja vien nepierāda pretējo.
- Citiem vārdiem sakot, kritēriji, kas tiek vērtēti, apstrīdot darījumus maksātnespējas procesa ietvaros,

ir: 1) darījuma slēgšanas laiks, 2) darījuma ietekme uz parādnieka/kreditoru mantiskajām interesēm (vai ir radīti zaudējumi), 3) darījuma dalībnieku subjektīvā attieksme.

Aplūkojot ieskaitu no darījumu apstrīdēšanas kritēriju viedokļa, jāsecina, ka būtiskākais jautājums ir tāds, vai ieskaits kā darījums rada zaudējumus. Ieskaits slēgšanas laiku ir iespējams konstatēt tāpat kā jebkuram citam darījumam, un pirmā kritērija pārbaude praksē parasti īpašas grūtības nesagādā.¹¹ Savukārt darījuma dalībnieku subjektīvajai attieksmei pret darījumu, t.i., vai darījuma dalībnieki apzinājās vai viņiem bija jāapzinās, ka ar darījumu tiek nodarīti zaudējumi parādniekam un kreditoriem, ir nozīme tikai tad, ja tiek konstatēta zaudējumu esamība.

Zaudējumu izpratne tiesu praksē

Saskaņā ar Civillikuma 1770. pantu ar zaudējumu jāsaprot katrs mantiski novērtējams pametums. Vērtējot to, vai darījums ir radījis zaudējumus maksātnespējas regulējuma darījumu apstrīdēšanas normu izpratnē, ir jāņem vērā maksātnespējas regulējuma mērķis. Tiesu praksē ir atzīts, ka darījums atzistams par spēkā neesošu, ja tiek konstatēts, ka parādnieka iespējas saglabāt maksātpēju, turpinot normālu saimniecisko darbību, vai kreditoru iespējas gūt apmierinājumu no parādnieka mantas būtu lielākas, ja attiecīgais darījums nebūtu noslēgts un neiestātos no tā izrietošās tiesiskās sekas – mantas aktīvu masas samazinājums vai pasīvu [kopējo saistību] palielinājums (lietas Nr. PAC-0731/2012¹² un Nr. PAC-1566/2012¹³).

Jautājumā par to, vai ieskaits radītajās sekās ir saskatāmi zaudējumi, tiesu prakse nav vienveidīga. Lietā Nr. SKC-34/2009 tika apstrīdēts ieskaits darījums, kuru parādnieks bija veicis pirms maksātnespējas procesa pasludināšanas. Ieskaits tika apstrīdēts saskaņā ar tobrīd spēkā esošā likuma “Par uzņēmumu un uzņēmēj sabiedrību maksātnespēju” 69. panta noteikumiem.¹⁴ Senāts, izskatot lietu kasācijas kārtībā, norādīja, ka parādnieks apstrīdētos darījumus slēdzis, apzinoties savu faktisko maksātnespēju. Likuma “Par uzņēmumu un uzņēmēj sabiedrību maksātnespēju” 107. pants paredz īpašu kreditoru prasījumu apmierināšanas kārtību, un parādnieks pats, apzinoties savu faktisko maksātnespēju, nevar izvēlēties, kuru kreditoru parādus apmierināt vispirms. Spriedumā Senāts deva mājienu, ka ieskaits veikšana varētu būt radījusi zaudējumus kreditoru kopumam. AT Civillietu tiesu palāta šo mājienu uztvēra un, atkārtoti izskatot lietu, 2010. gada 21. oktobra spriedumā norādīja, ka, slēdzot ieskaits darījumus ar vienu no kreditoriem laikā, kad citu saistību izpildes termiņš jau bija iestājies, tika nodarīti zaudējumi kreditoru kopuma interesēm.

Savukārt lietā Nr. C36072810 Kurzemes apgabaltiesa 2011. gada 13. jūnija spriedumā¹⁵ konstatēja, ka parādnieks ir veicis ieskaita darījumu aptuveni divus mēnešus pirms maksātnespējas procesa ierosināšanas tiesā. Analizējot veikto ieskaitu, atbilstoši 2007. gada 1. novembra Maksātnespējas likuma 92. panta kritērijiem tiesa nonāca pie slēdziena, ka ieskaits pats par sevi ir Civillikuma 1853. un 1854. pantā paredzēts tiesisks darījums un tā noslēgšana pati par sevi nerada zaudējumus. Arī lietā PAC-1518 Augstākās tiesas Civillietu tiesu palāta savā 2012. gada 10. decembra spriedumā,¹⁶ analizējot pirms maksātnespējas procesa veikto ieskaita darījumu, atzina, ka savstarpēja saistību dzēšana nevar nedz pasliktināt, nedz uzlabot vienas no pusēm finansiālo stāvokli. Abpusēji vienlaikus tiek dzēstas gan kredīta, gan debeta saistības.

Ieskaits ietekme uz parādnieka mantu

Lai gan iepriekš aplūkoto lietu iznākums atšķīrās, nevienā no tām tiesa nesaskatīja, ka ieskaits būtu radījis zaudējumus parādnieka kopējās mantas samazinājuma veidā. Tas ir arī loģiski, ja aplūkojam ieskaits ietekmi uz parādnieka mantu no ekonomiskā (saimnieciskā) viedokļa.

Civiltiesiskajā regulējumā ar terminu “manta” cita starpā tiek apzīmēta arī manta saimnieciskā nozīmē kā mantas aktīvu un pasīvu kopums.¹⁷ Komersanta aktīvu sastāvā var ietilpt pamatlīdzekļi, nauda, prasījuma tiesības pret debitoriem u.c., savukārt pasīvos¹⁸ ietilpst saistības. Tāpēc no ekonomiskā viedokļa mantas vērtību nosaka ne tikai aktīvu vērtība, bet arī aktīvu un saistību attiecība (neto aktīvu vērtība). Piemēram, ja komersantam pieder aktīvi EUR 1000 apmērā un vienlaikus ir saistības pret kreditoriem EUR 600 apmērā, tad mantas neto aktīvu vērtība ir EUR 400 (1000-600).

Ieskaits rezultātā vienlaikus tiek samazināti gan parādnieka aktīvi (prasījuma tiesības), gan arī saistības. Ja minētajā piemērā komersanta mantas sastāvā ietilptu arī prasījuma tiesības pret kādu no kreditoriem EUR 100 apmērā, tad, veicot ieskaitu, samazinātos aktīvi par prasījuma tiesību vērtību (1000-100= 900), kā arī samazinātos saistības par EUR 100 (600-100=500). Rezultātā mantas neto aktīvu vērtība saglabātos nemainīga: EUR 400 (900-500).¹⁹ Tādējādi no parādnieka interešu viedokļa ieskaits darījuma ekonomiskās sekas ir neitrālas, respektīvi, tas nepasliktina mantā ietilpstošo aktīvu un saistību savstarpējo attiecību, kā to pamatoti norādīja arī Augstākās tiesas Civillietu palāta iepriekš minētajā lietā PAC-1518.

Ieskaitam var būt ietekme uz parādnieka mantas neto aktīvu vērtību gadījumos, kad ieskaits ir viens no posmiem plašākā darījumu ķēdē, kas ir novedusi pie parādnieka mantas samazinājuma. Piemēram, ja parādnieks ar mērķi paturēt kontroli pār aktīviem un

nepieļaut aktīvu izmantošanu kreditoru prasījumu segšanai pārdod aktīvus saistītajai personai. Savukārt aktīvu ieguvēja saistība apmaksāt pirkuma maksu tiek dzēsta ar ieskaitu, izmantojot fiktīvi radītu pretēji vērstu prasījumu (piemēram, prasījumu par faktiski nesniegtiem vai nesamērīgi sadārdzinātiem pakalpojumiem). Taču arī šādā gadījumā parādnieka mantas samazinājums būs radies darbību kopuma rezultātā, nevis tikai atsevišķi ieskaits dēļ.

Ieskaits ietekme uz kreditoru kopuma interesēm

Iemesls, kura dēļ lietā Nr. SKC-34/2009 ieskaits tika atzīts par darījumu, kas radījis zaudējumus, bija tas, ka ieskaits samazināja nevis parādnieka mantu (neto aktīvu vērtību), bet gan ieskaits rezultātā līdzekļi, ko potenciāli varēja iegūt no prasījuma pret ieskaitā iesaistīto kreditoru, netika sadalīti starp visiem kreditoriem.

Ja raugās uz ieskaitu no kreditoru kopuma interešu viedokļa, tad pirms parādnieka maksātnespējas procesa veikta ieskaitam neapšaubāmi var būt ietekme uz to, kādā apjomā tiks apmierināti kreditoru prasījumi maksātnespējas procesa ietvaros. Piemēram, parādniekam ir trīs kreditori ar EUR 1000 prasījumu katrs un vienīgais aktīvs ir prasījuma tiesības par EUR 1000 pret vienu no kreditoriem. Ar nosacījumu, ka maksātnespējas procesa ietvaros šīs prasījuma tiesības izdodas realizēt, iegūtos EUR 1000 varētu sadalīt proporcionāli visiem kreditoriem. Savukārt, ja par šo summu pirms maksātnespējas tiktu izdarīts ieskaits, tad ieskaitā iesaistītā kreditora prasījums tiktu pilnībā dzēsts, savukārt pārējo divu kreditoru prasījumi paliktu nesegti.

Taču fakts, ka pirms maksātnespējas procesa veikts ieskaits var ietekmēt parādnieka līdzekļu sadali starp kreditoriem un kreditoru atgūto līdzekļu apmēru maksātnespējas procesa ietvaros, nav pietiekams pamats, lai apgalvotu, ka ieskaits ir atzistams par spēkā neesošu. Ir jānoskaidro, vai kreditoru kopuma intereses, kuras tiek ietekmētas ar ieskaitu, patiešām ir aizsargātas ar likumu, kuru likumdevējs ir radījis, balansējot kreditoru kopuma intereses ar citām interesēm, piemēram, tiesisko drošību un noteiktību.

Kreditoru vienlīdzības principa izpratne

Galvenā kreditoru kopuma interese, kuru var ietekmēt ieskaits, ir maksātnespējīga parādnieka aktīvu proporcionāla sadale kreditoru starpā. Šo interesi vispārēji aizsargā kreditoru vienlīdzības princips, kurš kā speciālais maksātnespējas nozares princips izriet no taisnīguma principa. Kreditoru vienlīdzības princips paredz, ka pret līdzīgā situācijā esošiem kreditoriem ir jāizturas līdzīgi,²⁰ t.sk. jānodrošina proporcionāla maksātnespējīga parādnieka līdzekļu sadale starp līdzīgā situācijā esošiem kreditoriem.²¹

Taču kreditoru vienlīdzības princips neparedz absolūtu vienlīdzību starp visiem kreditoriem.

Piemēram, vienlīdzība absolūtā izpratnē nepastāv starp nodrošinātajiem un nenodrošinātajiem kreditoriem, jo pirmajiem ir tiesības segt savus prasījumus no iekļāto aktīvu pārdošanas ienākumiem, kamēr otrie var pretendēt tikai uz neieķīlātajiem aktīviem un līdzekļiem, kas paliek pāri pēc nodrošināto kreditoru prasījumu segšanas. Arī pašu nenodrošināto kreditoru vidū nevalda absolūta vienlīdzība, jo likums paredz prioritāti darbinieku prasījumiem un nodokļu prasījumiem, pārējos nenodrošināto kreditoru prasījumus sedzot tikai pēc tam, kad ir apmierināti pirmie divi.²²

Ja iepriekš aplūkotajā piemērā ar parādnieku un trīs kreditoriem ieskaits nebūtu noticis, bet viens no kreditoriem būtu nodokļu administrācija, mēs nonāktu pie līdzīga rezultāta, kad viena kreditora prasījums tiek pilnībā apmierināts, bet pārējie divi paliek bešā – tikai šoreiz ieguvējs būtu cits. Respektīvi, absolūti vienlīdzīga līdzekļu sadale nesanāktu tāpat. Uz šo, protams, varētu iebilst, ka kreditoru prasījumu apmierināšanas kārtība un prioritātes ir imperatīvi noteiktas likumā un parādnieks patvarīgi to nav tiesīgs mainīt (kā to norādīja arī Senāts lietā Nr. SKC-34/2009). Taču ir jāņem vērā, ka likumdevējs ir gan iedzīvinājis kreditoru vienlīdzības principu normās, kas regulē kreditoru prasījumu apmierināšanas kārtību maksātnespējas procesa ietvaros, gan arī vienlaikus ierobežojis kreditoru vienlīdzības principa darbību laikā.

Kreditoru vienlīdzības principa darbība laikā

Saimnieciski aktīva komersanta finanšu stāvoklis atrodas nepārtrauktā mainībā, un tāds tas var būt arī finansiālās grūtībās nonākušam komersantam līdz pat maksātnespējas procesa pasludināšanas brīdim. Likums neparedz vispārēju aizliegumu parādniekam veikt saimniecisko darbību, atrodoties finansiālās grūtībās, nedz arī pienākumu kreditoriem atturēties no darījumiem un maksājumu saņemšanas no šāda parādnieka.

Šāds vispārējs aizliegums būtu pretējs Maksātnespējas likuma mērķiem: veicināt parādnieka saistību izpildi, t.sk. piemērojot procedūras, kas vērstas uz maksātnespējas atjaunošanu.²³ Saimnieciskās darbības turpināšanai un nepārtrauktībai var būt būtiska nozīme ne tikai, lai atjaunotu parādnieka maksātpēju ar tiesiskās aizsardzības procesa palīdzību, bet arī lai palielinātu kreditoru ieguvumu maksātnespējas procesa ietvaros.

Piemēram, saimnieciskās darbības turpināšana var palīdzēt saglabāt parādnieka uzņēmumu kā saimniecisku vienību, lai maksātnespējas procesa ietvaros to varētu pārdot par augstāku cenu nekā parādnieka aktīvus atsevišķi. Saimnieciskā darbība, t.sk. maksājumi, var būt vitāli nepieciešami aktīvu fiziskai saglabāšanai, piemēram, lai nodrošinātu parādnieka telpu apkuri ziemā u.tml. Līdz ar to ir neizbēgami, ka

finansiālās grūtībās nonākuša komersanta kreditoru prasījumi tiek apmierināti arī pirms maksātnespējas procesa uzsākšanas, tādējādi ietekmējot parādnieka aktīvu un saistību apmēru, kā arī kreditoru prasījumu segšanas apmēru un proporciju jau pēc parādnieka maksātnespējas procesa pasludināšanas.

Protams, ilgstoša saimnieciskā darbība, esot faktiskas maksātnespējas stāvoklī, ir nevēlama parādība, jo parasti tas noved pie aktīvu vērtības krituma un kopējo saistību pieauguma. Tāpēc likums paredz parādniekam pienākumu savlaicīgi veikt pasākumus faktiskās maksātnespējas situācijas risināšanai.²⁴ Taču par šo pienākumu neievērošanu ir atbildīgs parādnieks. Ja, veicot saimniecisko darbību, parādnieks līdz maksātnespējas procesa uzsākšanai nav veicis visus savus kārtējos maksājumus kreditoriem proporcionāli, nebūtu loģiski vainot tos kreditorus, kuri ir bijuši to vidū, kam izdevies savu naudu no parādnieka saņemt, it īpaši, ja parāds, piemēram, atgūts ilgstošas tiesvedības ceļā vai kreditors ir citādi rīkojies kā krietns saimnieks, rūpējoties par savu prasījumu atgūšanu. Parādnieka izmaksāto līdzekļu atpakaļ vērsta pārdalīšana būtiski apdraudētu tiesisko noteiktību un drošību. Protams, ja vien runa nav par maksājumiem, kas ir veikti ar mērķi “izsūknēt” parādnieka līdzekļus, pārskaitot tos kreditoriem, kas ir saistīti ar pašu parādnieku un, iespējams, pat ir fiktīvi.

Šo iemeslu dēļ likumā noteiktā kreditoru prasījumu apmierināšanas kārtība, kura sevī iemieso kreditoru vienlīdzības principu, attiecas tikai uz tiem kreditoru prasījumiem, kas nav segti maksātnespējas procesa pasludināšanas brīdī. Vienīgais izņēmums ir likumā tieši noteiktie gadījumi, kad maksātnespējas procesa administratoram ir tiesības atprasīt naudas līdzekļus, ko parādnieks pirms maksātnespējas procesa pasludināšanas ir samaksājis savu saistību segšanai. Saskaņā ar 2010. gada 26. jūlija Maksātnespējas likuma 99. panta pirmo un otro daļu maksājumu atprasišanas priekšnoteikumi ir šādi:

1) maksājums izdarīts pirms saistību izpildes termiņa iestāšanās, ja nav pildītas citas maksājuma saistības, kurām iestājies izpildes termiņš, un ir iespējams atjaunot šā panta trešajā daļā minētās pušu saistības un tiesības;

2) parāds samaksāts ieinteresētajām personām attiecībā pret parādnieku un nav pildītas citas saistības, kuru izpildes termiņš iestājies pirms ieinteresēto personu saistību izpildes termiņa;

3) parāds samaksāts pēdējo triju mēnešu laikā pirms juridiskās personas maksātnespējas procesa pasludināšanas dienas, lai novērstu parādnieka maksātnespējas procesa pasludināšanu pēc naudas summas saņēmēja kreditora pieteikuma.

Līdzīga norma (izņemot parāda atmaksu, kas veikta, lai novērstu maksātnespējas pasludināšanu) atrodama arī 2007. gada 1. novembra Maksātnespējas likuma 95. panta pirmajā daļā.

Ieskaista atbilstība kreditoru kopuma likumīgajām interesēm

Noskaidrojuši, ka kreditoru vienlīdzības princips negarantē absolūtu vienlīdzību starp visiem kreditoriem, kā arī to, ka likumdevējs kreditoru vienlīdzības principa darbību ir ierobežojis laikā, atgriezīsimies pie ieskaista.

Ieskaits pēc savas juridiskās dabas ir vērsts uz iepriekš radušos saistību dzēšanu un ir radniecīgs citam saistību izbeigšanās veidam – izpildei. Tādas pašas juridiskās un ekonomiskās sekas kā ieskaitam ir iespējams radīt, ja puses, kurām ir savstarpēji prasījumi, ieskaista vietā veic pretēji vērstus vienlaicīgus vai secīgus maksājumus.

Gadījumā, ja puses ir apmainījušās ar pretēji vērstiem maksājumiem un vienai no pusēm pēc tam tiek pasludināts maksātnespējas process, maksātnespējīgā parādnieka veikto maksājumu ir iespējams atprasīt, tikai pastāvot kādam no likumā imperatīvi noteiktajiem gadījumiem.²⁵ Protams, ja vien netiek pēc būtības apstrīdēti darījumi, uz kura pamata ir radusies saistība maksāt.

Ņemot vērā to, ka likums ar atsevišķiem izņēmumiem akceptē kreditoru prasījumu apmierināšanu, veicot maksājumus pirms parādnieka maksātnespējas procesa uzsākšanas (t.i., likumdevējs ir ierobežojis kreditoru vienlīdzības principu par labu tiesiskajai noteiktībai un drošībai), nebūtu loģiski pieņemt, ka kreditora prasījuma apmierināšana līdzīgā situācijā, bet ar ieskaista palīdzību, būtu nepieļaujama. Nebūtu loģiski, ja maksājumu gadījumā tiesiskā drošība un noteiktība prevalētu pār kreditoru vienlīdzību, bet ieskaista gadījumā lielāks svars būtu kreditoru vienlīdzības principam, ja ietekme uz kreditoru kopuma interesēm abos gadījumos ir vienāda.

Tāpēc ir jāsecina, ka pirms parādnieka maksātnespējas procesa veikts ieskaits pats par sevi (nepastāvot papildu apstākļiem, kas to ļautu atzīt par spēkā neesošu) nevar tikt uzskatīts par tādu, kas ir radījis zaudējumus kreditoru kopumam, jo likums neaizsargā kreditoru kopuma intereses uz proporcionālu parādnieka līdzekļu sadali līdz maksātnespējas procesa uzsākšanai (ar likumā noteiktajiem izņēmumiem).

Tas attiecas gan uz 2010. gada 26. jūlija Maksātnespējas likuma 96. panta, gan arī uz 2007. gada 1. novembra Maksātnespējas likuma 92. panta interpretāciju. Jo, lai gan likumdevējs ir mainījis tiesību politiku attiecībā uz ieskaista pieļaujamību maksātnespējas procesā tikai 2010. gada 26. jūlija Maksātnespējas likumā, normas, kas izsmeļoši nosaka gadījumus, kuros var prasīt parādnieka veikta maksājuma atprasišanu, ir atrodamas arī 2007. gada 1. novembra Maksātnespējas likumā (95. panta pirmā daļa).

Respektīvi, arī iepriekšējā Maksātnespējas likumā likumdevējs bija novilcis skaidru robežu kreditoru vienlīdzības principa piemērošanai laikā, aizsargājot kreditoru intereses uz proporcionālu parādnieka līdzekļu sadali, tikai sākot ar maksātnespējas procesa uzsākšanu.

Ieskaista apstrīdēšanas iespējamie pamati

Lai gan pirms parādnieka maksātnespējas procesa uzsākšanas veikts ieskaits pats par sevi (tā juridiskās dabas dēļ) nav atzīstams par pretēju kreditoru kopuma likumiskajām interesēm, ieskaitu var apstrīdēt, ja ir iespējams konstatēt apstākļus, kas liecina par tādu interešu aizskārumu, kas ar likumu ir aizsargātas.

Ņemot vērā ieskaista juridisko dabu un radniecību ar saistību izpildi, tas būtu atzīstams par spēkā neesošu, ja ieskaista rezultātā parādnieka saistības ir dzēstas, pastāvot 2010. gada 26. jūlija Maksātnespējas likuma 99. panta pirmajā un otrajā daļā²⁶ minētajiem apstākļiem. Piemēram, ja ar ieskaitu likuma minētajā termiņā ir dzēstas saistības pret personu, kas ir saistīta ar parādnieku, vienlaikus nepildot saistības pret trešajām personām.

Ieskaitu, piemēram, būtu pamats atzīt par spēkā neesošu arī gadījumos, kad tas ir izmantots kā līdzeklis parādnieka aktīvu nobēdzināšanai no kreditoriem, t.i., veikts ļaunā ticībā.

¹ 1991. gada 3. decembrī pieņemtais likums “Par uzņēmumu un uzņēmēj sabiedrību maksātnespēju un bankrotu” gan neparedzēja nekādus ierobežojumus attiecībā uz ieskaitu, taču nākamie divi likumi ieskaitu nepieļāva: 1996. gada 2. oktobra likuma “Par uzņēmumu un uzņēmēj sabiedrību maksātnespēju” 106. pants paredzēja, ka nav pieļaujama parādnieka saistību pilnīga vai daļēja dzēšana ar ieskaitu, specifiski nenorādot uz kādu laika posmu šis ierobežojums attiecas. Savukārt 2007. gada 1. novembra Maksātnespējas likuma 101. pants paredzēja, ka ieskaits nav pieļaujams maksātnespējas procesā.

² Saskaņā ar Maksātnespējas administrācijas informāciju 2015. gada 30. jūnijā joprojām bija aktīvi 405 maksātnespējas procesi, kas uzsākti saskaņā ar 2007. gada 1. novembra Maksātnespējas likumu. Pieejams: <http://www.mna.gov.lv/lv/aktualitates/400/>.

³ 2010. gada 1. novembrī stājās spēkā 2010. gada 26. jūlija Maksātnespējas likums, kura 104. pants pieļauj ieskaita piemērošanu maksātnespējas procesā.

⁴ Piemēram, 2007. gada 1. novembra Maksātnespējas likumā kreditoru prasījumu proporcionālu segšanu maksātnespējas procesa ietvaros paredz 108. panta pirmā daļa, 119. panta otrā daļa, 137. pants. 2010. gada 26. jūlija Maksātnespējas likumā līdzīga norma ir ietverta 118. pantā.

⁵ Ieskaista ierobežošana kreditoru vienlīdzības nodrošināšanas dēļ ir viens no galvenajiem argumentiem starptautiskajā praksē: skatīt, piemēram: The World Bank. Principles and guidelines for effective insolvency and creditor right systems, 2001, p. 38, para 122. Publicēts: http://www.worldbank.org/ifa/ipg_eng.pdf. Šādu 2007. gada 1. novembra Maksātnespējas likuma 101. panta mērķa izpratni apliecina, piemēram, arī AT Senāta apsvērumi 2009. gada 28. janvāra spriedumā lietā Nr. SKC-34/2009. Lietā Senāts aplūkoja ieskaista darījumu, kas tika slēgts pirms maksātnespējas procesa pasludināšanas, taču no darījuma analīzes izrietēja Senāta viedoklis, ka ieskaits ir kaitējis kreditoru kopuma interesēm, izjaucot likumā noteikto kreditoru apmierināšanas kārtību.

⁶ Wood P.R. Principles of International Insolvency. London: Sweet&Maxwell, 1995, p. 217.

⁷ The World Bank. Principles and guidelines for effective insolvency and creditor right systems, 2001, p. 38, para 124. Publicēts: http://www.worldbank.org/ifa/ipg_eng.pdf.

⁸ UNCITRAL Maksātnespējas likumdošanas vadlīnijās valstis ir aicinātas aizsargāt vispārējās ieskaista tiesības, ņemot vērā komercrtiesiskās apgrozības intereses. UNCITRAL Legislative Guide Insolvency Law, 2004, para 204-207, p. 155.

⁹ Turpat, p. 11.

¹⁰ Tajti T. Comparative Secured Transaction Law. Akademia Kiado, 2002, p. 404.

¹¹ Vienīgi jāņem vērā, ka atskaites punkts darījumu slēgšanas termiņa kritērijam 2010. gada 26. jūlija Maksātnespējas likuma 96. pantā ir maksātnespējas procesa pasludināšanas diena, savukārt 2007. gada 1. novembra Maksātnespējas likuma 92. pantā – maksātnespējas procesa iestāšanās diena. Saskaņā ar Civilprocesa likuma 363.⁷ panta ceturrtās daļas redakciju, kas bija spēkā līdz 2010. gada 1. novembrim,

Kopsavilkums

Līdz 2010. gada 1. novembrim ieskaits maksātnespējas procesā bija aizliegts, taču šobrīd tas ir pieļaujams, ja savstarpējas prasījuma tiesības ir radušās vismaz sešus mēnešus pirms maksātnespējas procesa pasludināšanas. Pieļaujot ieskaista izmantošanu, likumdevējs ir devis priekšroku tiesiskajai drošībai un noteiktībai pār kreditoru vienlīdzības apsvērumiem.

Sešu mēnešu nosacījumu likumdevējs ir ietvēris ar mērķi novērst iespēju piemērot ieskaitu gadījumos, kad savstarpēji vērstās saistības ir radušās nevis pušu parastās komercdarbības rezultātā, bet gan stratēģisku apsvērumu dēļ.

Ja parādnieks ieskaitu veicis pirms maksātnespējas procesa uzsākšanas, šāds darījums pats par sevi nav uzskatāms par tādu, kas ir radījis zaudējumus maksātnespējas procesa darījumu apstrīdēšanas normu izpratnē, jo ieskaits nesamazina parādnieka mantas neto aktīvu vērtību un likums (ar atsevišķiem izņēmumiem) neaizsargā kreditoru kopuma intereses uz proporcionālu kreditora aktīvu sadali pirms maksātnespējas procesa sākšanas.

Ieskaits var tikt atzīts par spēkā neesošu, ja tiek konstatēts, ka ar ieskaitu ir aizskartas kādas ar likumu aizsargātas intereses, piemēram, tas ir veikts apstākļos, pie kuriem likums paredz parādnieka veiktu maksājumu atprasišanu, vai arī ieskaits ir izmantots, lai nobēdzinātu parādnieka mantu. ■

par maksātnespējas procesa iestāšanās dienu tika atzīta maksātnespējas procesa pieteikuma iesniegšanas diena, ja tiesa nekonstatēja agrāku maksātnespējas procesa iestāšanās dienu.

¹² Spriedums stājies spēkā 02.02.2013. Kasācijas sūdzība nav iesniegta. Spriedums nav publicēts.

¹³ Spriedums stājies spēkā 05.02.2013. Kasācijas sūdzība nav iesniegta. Spriedums nav publicēts.

¹⁴ Šī norma ir analogiska 2007. gada 1. novembra Maksātnespējas likuma 92. pantam un 2010. gada 26. jūlija Maksātnespējas likuma 96. pantam.

¹⁵ Ar Senāta 06.09.2012. lēmumu lietā Nr. SKC-0668 kasācijas tiesvedību ierosināt atteikts.

¹⁶ Spriedums stājies spēkā 09.02.2013. Kasācijas sūdzība nav iesniegta. Spriedums nav publicēts.

¹⁷ Kalniņš E. Mantas jēdziens civiltiesībās. Latvijas Universitātes Žurnāls: Juridiskā zinātne, Nr. 1, Latvijas Universitāte, 2010, 150. lpp.

¹⁸ Šajā raksta termins “pasīvi” ir lietots nevis grāmatvedības izpratnē, bet juridiskā nozīmē: saprotot ar pasīviem naudas izteiksmē novērtējamu mantas daļu, kuras vērtība ir ar minus zīmi.

¹⁹ Nosakot mantas kā lietu, tiesību un saistību kopuma (piemēram, uzņēmuma) vērtību, var tikt izmantotas dažādas novērtēšanas metodes un neto aktīvu vērtības noteikšanas metode nav vienīgā. Turklāt atšķirīgas metodes var būt arī aktīvu vērtēšanā. Piemēram, var atšķirties aktīvu bilances vērtība no to tirgus vērtības. Dažādiem aktīviem var būt līdzvērtīga bilances vērtība, bet atšķirīga ekonomiskā nozīme mantas īpašnieka komercdarbībā. Minētie piemēri par ieskaista ekonomiskajām sekām ir ilustratīvi un izmantoti, pieņemot, ka visiem aktīviem mantas sastāvā ir līdzvērtīga ekonomiskā nozīme un ieskaits notiek, dzēšot pretēji vērstas maksājumu saistības.

²⁰ The World Bank. Principles and guidelines for effective insolvency and creditor right systems, 2001, p. 25, para 71. Publicēts: http://www.worldbank.org/ifa/ipg_eng.pdf.

²¹ 2010. gada 26. jūlija Maksātnespējas likuma 6. panta 2. punkts.

²² 2010. gada 26. jūlija Maksātnespējas likuma 118. panta trešā un ceturrtā daļa, 2007. gada 1. novembra Maksātnespējas likuma 137. panta ceturrtā un piektā daļa.

²³ 2010. gada 26. jūlija Maksātnespējas likuma 1. pants.

²⁴ 2010. gada 26. jūlija Maksātnespējas likuma 60. panta trešā daļa uzliek par pienākumu parādniekam iesniegt maksātnespējas procesa pieteikumu, ja pastāv atsevišķas šā likuma 57. panta minētās pazīmes un nav iespējams piemērot tiesiskās aizsardzības procesu vai panākt vienošanos ar kreditoriem.

²⁵ Attiecīgi 2010. gada 26. jūlija Maksātnespējas likuma 99. panta pirmajā un otrajā daļā vai 2007. gada 1. novembra Maksātnespējas likuma 95. panta pirmajā daļā minētajiem gadījumiem.

²⁶ Vai attiecīgi 2007. gada 1. novembra Maksātnespējas likuma 95. panta pirmajā daļā minētajiem apstākļiem.